

kultura

J. M. Jimeno Jurio eta J. M. Satrustegi: Euskal Herriko bi nafar ahalegin bat berean

Hilabete gutxitan (2002-azaroa/2003-martxoa) obra zabaleko bi ikertzaile galdu ditu Nafarroak: Jose Mari Jimeno Jurio eta Jose Mari Satrustegi Zubeldia. Hura gaixorik zegoen aspalditxotik, Satrustegi kasik bat-batean joan zaigu.

JOSEBA INTXAUSTI 1957az geroztik euskal kultur munduan jardun du lanean, aldizkarien zuzendari gisara, hainbat argitalpenetan parte hartuz, eta ikerlan historikoak argitara emanez. Bartzelonako Unibertsitatean egin zituen bere Historia ikasketak (1964-1969, eta denbora batez bertan jardun zuen irakasle eginkizunetan). Historia Moderno eta Garaikidean berezitu zen. Historian bi eremu landu ditu berezikiago: EHko historia erlijiosoa eta Hizkuntzen Historia Soziala (HHS). UZEI terminologi ikerlegiaren sortzaile eta zuzendari izan zen (1977-1982). Talde-laneko argitalpen zabalei eman die lekua: Euskal Herria (Euskadiko Kutxarekin, 1984-1985), Arantzazu (Santutegiarekin, 2001), etab. Kongresu eta Ikastaroak zuzendu ditu (EHU, Arantzazu). Euskararen Liburu Zuria-n (1976) historia politikoari buruzko sarrera-lana idatzi zuen (79-142. or.). Euskararen bizitza eta historia argitara emanak aipa daitezke hemen berezikiago: Euskara, euskaldunon hizkuntza (Jaurritza, 1990; gaztelania eta frantsesera itzulia), eta zuzendari gisara gidatuak beste hauek: Hizkuntzen aldeko mugimendu sozialak (EHU, 1993) eta Euskararen aldeko motibazioak (EHU, 1994).

Bizitzak ez ezik heriotzak ere elkartuta eraman ditu biak; baieztapen honek frogarik behar bala, horra Euskaltzaindiaren martxoko bilera-deialdiak bere egitarauan zer zioen: “Jose Maria Jimeno Jurio. Euskaltzain ohorezkoa. (Artaxoa, 1927-2002). Omenezko txostena, Jose Maria Satrustegi euskaltzainak egina”. Adiskideari prestatu txostena ezin izan zuen irakurri adiskideak, bilera-arratsaldean Satrustegi jaunaren hiletak ospatu behar izan baikenituen Arruazun.

Horrela galdu ditugu Nafarroako euskara, kultura eta herritasunaren lekuko leinargi bi, hainbat langai bildu eta aztertu digutenak, langile asperreziak. Lerro hauen bidez haien lana eta emana gogorazazi nahi dizkiogu irakurleari¹.

Bizitzako zertzeladak

Biak nafarrak genituen, sortzez: Jimeno Jurio Artaxoan jaio zitzaigun, Nafarroako Erdialdean; Satrustegi, ostera, Arruazun, Mendialdeko Sakanan. Urtez ez zuten alde handirik, lehena 1927an jaioa; bestea, 1930ekoa. Gerra Zibila lehertzera-ko ume koskorturik ziren biak ere, baina artean apenas bizitzari ohartuki begiratzen hasteko lain.

Gerraoste hertsian egin ziren gizon Jimeno eta Satrustegi (1940-1960), eta garai berean beren bizitzetako obra burutzeko prestatu, jakitatez ez ezik borondatez eta adorez. Ondoko hamabost urteetan edo (1960-1975) ikaslanekin batera inguruko gizarteko aldakuntzek ere gidatu zituzten, gero bizitzako azken hogeita bost urteetan (1975-2002/3) utzi diguten kultur lana burutzeko.

JOSE MARI JIMENO JURIO mutikoari Artaxoa sorterriak berak erakutsi zizkion Nafarroako gizartearen aurpegi ezberdinak: nekazal herri tradizionala, aldakuntza sozialen beharrean ageri zena; gaztetxo zela, lehertu zen Gerra Zibila, eta Artaxoatik arreta biziz entzun eta sufritu zituen mutikoak fronteko albisteak. Hamabi urte zituela, Mallorkako Lluç-en jarrailu zituen jaioterrian hasitako ikasketak. Handik itzultzean, Iruñean hasi zituen Magisteritzakoak, eta bertan Maisu titulua lortu (1947). Bizitza zibilerako prestatuta zegoen, bada, gure gizona: Noain (1947) eta Lergan (1947-1949) eman zioten lehenengo z maisu-lana.

Oposaketetarako paperak egiten ari zela, beste bide bat hartzea erabaki zuen, azkenik: 1950eko udazkenean Iruñeko Seminaria joan zen, apaizetarako presta-

jardun du: Madotzeko Erretore (1955), Luzaideko Bikario (1955-1964) eta Urdiaingo Erretore (1964-1995). Azken herri honetan bete du, bada, bizialdirik luzeena (31 urte), eta bertan eta bertatik ikusi dugu, aldi berean apaizaren eliz zerbitzua eta ikertzailearen euskal lana betetzen, herrian bertan eta Euskal Herri osoan.

Satrustegi idazlea garaiz hasi zen bere luma-zeregina zaintzen, euskaraz eta erdaraz (1956); Euskaltzaindiak 1957an izendatu zuen urgazle, eta sei urteren buruan Euskaltzain oso, 32 urte zituela (Luzaiden egin zuen sarrera-hitzaldia, 1963). Laster aitortu zitzaion, bada, bere kultur lekua euskal munduan; hamarkada berean, antzeko zerbait gertatu zen Nafarroan, bereziki 1969aren inguruan Foru Aldundiko kultur sailean.

Ordurako, Satrustegi sarrri agertzen da hainbat kazeta herritar nahiz kultur aldizkarietan. Nafarroako hainbat herritan euskarazko irakaskuntzari leku ematen ahaleginik franko egin zuen hasierako hamarkada hartan. Azpimarratzekoa da, aipatu urte horretan, Nafarroako bi kultur aldizkari sortzean izan zuen eskua: *Fontes Linguae Vasconum* eta *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra* (lehenengoaren zuzendari izan da hil den arte). Literaturako ele ederra ere maite zuen: horrela, Iruñeko Udal Kutzaren Saria irabazi zuen 1972an Ekaitza eleberriarekin (Jakín, 1975).

Aldizkari horiekiko harremanaz gain, Euskaltzaindikoak izango dira hartuko dituen erakunde-ardurarik ezagunenak. Akademiako Idazkari (1978-1992), Nafarroako Ordezkaritza-Buru (1979-1997); Euskaltzaindiko Batzordeetan ere eskurik izan zuen, Onomastikakoan batez ere, eta pertsona-izenen lehen argitalpen bide-urratzaile haren bidez balio sozial handiko eta luzaroko zeregina bete zuen (1972-2001: *Euskal izendegia*). Oinarri horren gain egin da, azkenik, *Euskal izendegia*. *Ponte-izendegia* deritzan argitalpena, Satrustegiren "Pertsona izenen

historia" izenburua duen lanarekin datorena (Gorrotzategi/Salaberri eta Batzorde akademikoa, 2001).

Herri-Erakundeetan hizkuntzarekiko politika birbideratu zenean, Eusko Gobernuako Euskararen Aholku Batzordeko kidea izan zen (1988-1993), Nafarroan, berriz, Kultura Aholku Batzordean jardun zuen (1990a arte) eta baita Euskararen Legearen garapenerakoan ere. Hainbat Unibertsitatek eman zion hitza, ikastaro, mintegi eta hitzaldietan (EHU, Deustua, Iruñeko CSET, Waseda-Japonia, Sta. Fe-Argentina, Erevan-Armenia), eta Nafarroako euskal mende-laurdena aurkeztera deitu zuten UEUtik (2001). Azken urteetan jaso ditu bere aitorten sozial eta akademikoak: Bizkaiko Ikastolen Elkartearena (2001: toponimia eta onomastikako lanengatik), "Larreko Saria" eman zion Euskalerria Irratiak, "Manuel Irujo Saria" Lizarran (2002), eta EIZE itzultzaile elkarteak ohorezko bazkide izendatu zuen urte berean.

Horra, bada, antzeko bi ibilera intelektual eta kulturatzale, elkarrekin alderatuta gero beren obretan zehar zehazkiago marraztu nahi ditugunak.

Antzeko soslaia ezberdinak

Jimeno Jurio eta Satrustegi Zubeldia jaunek antzeko soslaia izan dute, aurreko lerroetan ikusi ahal izan dugunez, eta jakite-alor berak ere ukitu dituzte (etnografia eta euskara bereziki).

Nafarroako testuinguru sozial edo harrobi kultural ezberdinetan eta aski kontrajarrietatik sortu zitzaizkigun bi nafarrok, bata Erdialdean eta bestea Mendialdean. Arruazuko herria baserri-landa guttiz irekia izan da gaur arte; Artaxoa, aitzitik, betidanik hiri-moldeko herri-arte, bere hiritasunean (muru-barnean bilduta), biztanlerian eta herri- eta eliz erakunde ongi gorpuztuetan mamitua (kallonjeen priorgoa, eliz kabildoa). Artaxoa elebidunak XVIII.ean edo galdu zuen era-

N

bat euskara eta geroztik ez du honek bertan burua altxa; alderantziz, Arruazuk eutsi egin ahal izan dio gaur arte bere euskaltasun betikoari.

Ondorioz, Satrustegi euskaldun “jaino” zen bitartean, eta laster elebidun bilakatu, Jimeno sendiz eta herriz erdaldun elebakarra zen. Hori horrela, Artaxoako (1969...) eta Nafarroako euskal leku-izekin egin zuen topo, lurralde horretako kultur erro zaharrak non zeuzkan oharzkeko moduan. Jimeno Juriok ez zuen lortu euskara mintzatuaz guztiz jabetzea, baina amestutako euskara sasi-trabatua hurrengo belaunean segurtatu ahal izan du bere sendian. Nahiz eta idatzi ere ez duen euskaraz idatzi, Nafarroako lurrarekin batera bertan txertatutako hizkuntza isildua ere maitatzen ikasi zuenetik, Nafarroako hizkuntz oroimen toponomastikoa egun-argitan jartzen ahalegindu da, maisulan erraldoia burutuz berak eta bere inguruan gidatu dituen taldeek. Horregatik izendatu zuen Euskaltzaindiak Oho-rezko Euskaltzain Jimeno Jurio.

Hizkuntzarenaren ondoan, deskribapen etnografikoa segurtatu dute Jimeno Juriok zein Satrustegi Zubeldiak, hiltzeaz ageri zen gizarte zaharreko lekukoak bilduz. Neurri batean elkar osatu dutela esan daiteke: Satrustegik Mendialdeari arreta gehiago jarritz (Luzaide, Urdiain), eta Jimenok berezikiago Erdialde eta Erriberako langai etnografikoak jasoz (Kortes, Tuteria, Tafalla, Lizarra).

Bien jarduera intelektuala ogibidezko iker-erakunderen babesik gabea izan da, Unibertsitate edo Ikertegi jakin batean profesiozko lan-posturik gabea esan nahi dut. Hala ere, biak gotorki atxiki zaizkio iker-lanari, beren barneko grinari jarraiki. Jimeno Juriok hamabosten bat urte egin zituen apaizgoa eta kultur lana elkartuz; Satrustegik, berriz, bizitza osoa, eta horren ondorioz Elizak eman zion babes ekonomiko segurtatua, nahiz eta bestalde, bistan da, eginbehar kulturala neke pertsonalik gabea ez zen izan. Jimeno Juriok, Elizatik sekularitzean, liburuazain ardurak hartu ahal izan zuen ogibide bezala (1970-1983), eta hori uztean larriago zela-

rik, ordura arte egin eta irabazitako lanaren sona onak eta proiektu berriek lagundu zioten egoerari gaina hartzen. Dena ere, dedikazio pertsonal handiz egindako obra da biena. Eta horretan ez ziren bate-re aberastu, jakitez, harremanez eta zerbitzutan ez bada.

Baina ez zaie falta izan jakintza-lagunarterik, beren hautapenetan. Alor honetan bi erakunde handi ditugu geure herri-erakundeetatik jainoak, eta sortzetik bertatik eta berariaz Euskal Herri osoko ezagumendua zaindu eta ikertzeko eratuak: Euskaltzaindia eta Eusko Ikaskuntza. Bietan izan dira Jimeno Jurio eta Satrustegi partaide nabarmenak. Satrustegik Euskaltzaindian jardun du berrogei eta gehiago urtetan (1957, 1963-2003), eta Jimeno Jurio-k berorren inguruan toponimi eskola sortu duela esango luke batek (1983-2002); Eusko Ikaskuntza izan da Jimenoren beste lantegi maitea, Nafarroan eta Nafarroatik: lehendakari-orde izan zen hemen, eta Erakundearen kaiserretan saiatu zen parte hartzen (1985...). Zalan-tzarik gabe, pasaera politikoaren garaietan inork baino hobeki lagundu zuen Eusko Ikaskuntzari ekarpen nafar berritu bat ematen.

Izan ere, Nafarroak, kalitatez eta kopuruz, toki nagusia izan du bi idazle hauen lanetan. Nafarrak ziren, eta Nafarroatik eta Nafarroaz hitz egin digute batik batik. Euskal nafartasun hau behar genuen, eta etorkizunerako funtsezko obra utzi digute, iragana eta oraina elkarrekin lotuz.

Frankismoaren garaian, Foru Aldundiak abian jarritako baliozko ekimenean –aldizkariak, bestelako argitalpenak– esku zuzena izan zuten, batez ere Satrustegik, eta kasik hogeita hamar urteko leialtasuna izan da arruazuarraren hori, idatz-lankidetzan ez ezik Aldundiko Kontseiluetan ere presente egonez. Jimenok 1968an Arataxoari buruzko agiritegia Aldundiarekin argitara zuenetik, 45 liburuxka idatzi zituen haren Navarra. Temas de Cultura Popular sailerako, hamar-hamaika urtetan: benetako altxorra (1969-1979). Baina batez ere Foru Aldundiaren

eskez landu eta elkarlanean gidatutako aipatu obra paregabea da erakunde-lankidetzaren erakuskaririk onena, *Toponimia y Cartografía de Navarra-Nafarroako Toponimia eta Mapagintza*, bere 59 alerekin (1992-1999).

Bakoitzak bere gisara, Jimenok eta Satrustegik Nafarroako kulturaren eta euskarazko ondarearen lekukotasuna arunt goiti eramanez, gerra-aurreko belaun handiari jarraitasuna emanez ("Los Eúskaros" haiengandik gerraraino iritsi zirenei, alegia: Iturralde eta Suit, Campión, Altadill...). Hori, Nafarroako etxetik bertatik egin izana eskertzekoa da zinez. Euskararen munduan nabaria izan da Satrustegiren belaun-zeregina, eta Jimeno azken urteetan benetako sinbolo bilakatu zen, euskal nafartasun honen aldetik, gizartean oro har eta lagunarte akademiakoagoetan.

Horiek horrela, biek, Jimenok eta Satrustegik, betekizun herritarragorik ere izan dute: herrietan, herriz herri, herri xumearen artean ehunka mintzaldi eman dituzte, tokian tokiko albiste, historia eta istorioak azalduz sarritan, eta Nafarroa eta Euskal Herri osoko berriak ereinez. Isil arazitako iraganari eta orainaldi ezkutatuari jakitunaren ahots duina eman zieten, inondik ere.

Batez ere Nafarroan egindako lanaren ondorioz, Euskal Herri osoan irabazi zuten izen ona ongi aitortua izan da azken hamarkadan, bereziki Jimenoren kasuan (aipatu ditugun omenaldiak), eta beste gisa batean Satrustegirenean (hitzalditarako zenbat dei jaso duen beste Herrialdeetatik ere!). Azken orduan ere, "Nafarroa eta euskara" deritzan *Jakin*-en zenbakian, adibidez, eman berri digu honek "Euskara Nafarroan atzo eta gaur" idazlana. Nafarroako kultur ondarea guztiontzat dauka-gunok esker onez begiratu izan dugu bi gizon hauen ekarpena.

Burututakoa bertatik bertara behatuz bakarrik ohartu ahal izango gara bion obraren tamaina eta esanahiaz.

Jimeno Jurio-ren obra

Ia berrogei urteko ibilera izan du Jimeno Jurio-ren idazketa-lan argitaratu eta katalogatuak (1963-2002), baina, espero daitekeenez, erritmo ezberdinak izan ditu guzti horren ekoizpenak, eta ukitu dituen alorrak gehienetan ez dira denak batera garatu. Bestalde, bi argitalpen-molde bereizi behar dira, liburuen bidezkoa eta aldizkarietan eman eta sakabanatua; biak izan dira garrantzizkoak. Azkenik, idazlanek ere ez dute beti balio eta maila bera gorde, hedapen-lan xume ugariaren ondoan eskakizun handiko ikerlanak ere egin ditu; jeneralean, azken molde honetakoak izan dira liburuak.

Jimeno Jurio 28 libururen egilea da; horietako sei, beste lankideren batekin elkartuta burutu zituen. *Toponimia eta mapagintza*-rena kontutan hartzeke, kalkula-

tu ahal izan dugunez, autore bakar bezala ageri den liburuetan 6.000 orrialdetik gora argitaratu zuen, elkarlaneko beste bostetakoa gehitu gabe. Hortaz, materialki ere lan gaitza izan da Jimeno Jurioarena.

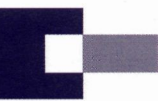
Berak zuzendaritza eramanez gabeko talde-lanetan edo inoren liburuetan sarritan hartu zuen parte Jimenok: 47 horre-

lako zenbatu ahal izan dizkiogu. Jeneralean, idazlan laburrak, eta inoiz edo bestetan liburu-hitzaurreak.

Liburuetara iritsi gabe ("liburu" kontzeptua, gutxienez 50 orrialde dituzten argitalpenei egotzi ohi zaie), *Navarra. Temas de Cultura Popular* sailean agertutako Jimeno-ren 45 liburuxka daude. Hogeita hamar orrialdeko testu trinkoa jasotzeko ohi zen bakoitzean: hortaz, egin kontu hauek bakarrik orotara 1.350 orrialdeko testu-masa direla. Batez ere 1969tik 1974a arteko lana izan zen hau, urtero liburuxka-multzo ederra emanez (1971n, adibidez, 9 ale).

Zailagoa da aldizkarietakoa osorik bildu eta kalkuluak zehazki egitea, baina aipa dezagun bederen presente egon zen aldizkariaren zerrenda, lankidetzako urte nagusienak ere gogoraraziz eta bakoi-

N

tzean utzitako lan-kopurua zenbatuz: *Ruta Jacobea* (1963-1965: 6 idazlan), *El Milirio* (1966: 2), *Príncipe de Viana* (1965-1997: 23), *Fontes Linguae Vasconum* (1969-1998: 26), *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra* (1970-1997: 16), *Punto y Hora* (1977-1978: emanaldi ugari, 17 gai ezberdinekin), *Jakin* (1978: 1), *Dantzariak* (1979-1994: 7), *Herria 2000 Eliza* (1982: 1), *Langaiak* (1982-1984: 2), *RIEV* (1983-1997: 3), *Euskera* (1985-1988: 4), *Cuadernos de Sección* (EI: Hizkuntza, Zuzenbidea, Historia, Folklore. 1985-1998: 5), *Concejo* (1986: 1), *Anuario de Eusko Folklore* (1986-1987: 1), *Narria* (1987: 1), *Noticias del Agua* (1987: 1), *Obituro* (1987: 1), *Instituto Gerónimo de Uztáriz* (1988: 1), *Cuadernos de Cultura Tafallesa* (1991: 1), *La Ondarra* (1995: 1).

Ikus daitekeenez, 21 dira aldizkari hauek, baina lankidetzara oso ezberdinekin ageri dira. Nafarroako aldizkari zientifiko ofizialak dira nabariki nagusi: *Fontes* dator lehenengo, 26 idazlanekin, *Príncipe de Viana* hurrena 23rekin, eta *Cuadernos de Etnografía* 16rekin. Hauetako lana 1965etik 1998a arte luzatu zuen Jimenok. Ohartzekoa da bi urte giltzarritan (1977-1978) *Punto y Hora de Euskal Herria* asterokoan egin zuen hedapen-eginahala, 80tik gora lan labur argitara emanaz (gero, partez behinik behin, liburutan ere jasoa). Berezilarietarako ikerlanen ondoan, bada, herritar xumeari ere eskaini nahi izan zion bere ekarria, Autonomiaren aldeko ahaleginak (1917-1919), Nafarroako lurretako borroka soziala, II. Errepublika eta gerrateko gertaerak gogoraraziz.

Izan ere, alor ezberdinak aztertzea izan baita Jimeno Jurio-ren grina: historia eta etnografia, tokian tokiko ohiturak, pertsonaia handiak bezala herri apala, eliza, ermita eta ospitaleak, bideak eta herriak, hiriak eta landa-herriak, gaztelania eta euskara, geografia eta artea, etab. Historian *iturriak* bilatzea maite izan du, batzuetan testuen edizioak eginez: Artaxoa (1968), Irantzu (1970), Tafalla (2000), etab.

Historiako *Aro ezberdinak* ukitu ditu: Antzinatea bere erromatarren bide

(1966) eta ara-ekin (1975), eta Erdi Aroa zer esanik ez, Nafarroako Erreinuaren sorrera-urteak arakaturaz (Orreaga: 1969, 1973, 1974), Santiago-Bideak begiraturaz (1963-1965, 1969, 1971, 1973), Bide horretako zerbitzuak ikertuz (ospitale, ermita, ostatu, etab.: 1965, 1971, 1993, 1995, 1997), garaiko gizarte nafarra aurkeztuz (Zangoza, Iruñeko Nafarrerria, Erriberri, Artaxoa, Tafalla, edo herri hustuak eta merkatuak: 1966, 1970, 1971, 1976, 1986), Koroaren presentzia erakutsiz (Karlos III.a, Jauregiak: 1971), nafar erlijiotasunaren adierazpen instituzionalak ikertuz (parrokiak: Asiain, Izkué; monasterioak: La Oliva, Aralar: 1969, 1970, 1975, 1982, 1986). Gaiok batzuetan Aro Modernora ere luzatzen dira; maite du berritasun kulturalak erakustea: inprimategiaren Nafarroako iragana (1974), edo medikuntzako albisteak (1985). Frankismoa bukatzean, Aro Garaikidera etorriko da: Nafarroako histori sintesi berrietan parte hartuko du (1980-1982), eta Nafarroa Euskal Herri osoarekin lotzen duten une eta arazo larrien historia idatziko (1977...).

Historiaren funtsarekin zerikusia duten bi alorretan saiatu zen luzaz Jimeno Jurio: egunerokotasunaren historia ere erakuts dezakeen etnografian eta hizkuntz iraganaren lekuko iraunkor berdindgabea den toponimian. Landa-lana oso maite zuen Jimenok, jendearekin harreman beroan, arrunt gogoko zuen lana eta aisia, sendia eta herria, mundu hau eta bestea, dena elkar-trabatzen duten pentsamolde eta ohiturak biltzea. Lan etnografikoak ugari ageri dira lanen zerrendan: Bideko legendak (1969), Artaxoa, Altsasu, Zentroniko, Tafalla eta Elo etnografikoak (1970, 1974, 1975, 1989, 1996), Eguberri, Aste Santu, udaberri eta lau urtarotako folklorea (1971, 1973, 1976), neguko jai-ospakizunez liburu oso bat (1988), goiz-kantak (1973), inauterien historia (1979, 1980), Lizarraldeko Gorpuzti Jaia (1987), Erriberako dantzak (1974, 1982, 1987, 1990, 1993), sineskizunak (1976), pertsonaia herritarrak ahaztu gabe (1975). Ikusten da, bada, 1970.etan jarri zuela arreta berezia lan etnografiko haue-

tan. Horren ostean, ondoko urteetan etorri zen, bere uholde handian behintzat, toponimia.

Zalantzarik gabe, 1969ko "El euskera en la toponimia de Artajona" hura aurkikuntza suspergarri gertatu zitzaion ikeritzaileari, zenbait urte geroago bereziki arakatu zuen aztergairako (1987an berriro azpimarratu zuen Artaxoaren euskaltasun historikoa, bertsolariak eta aipatuz). Non, eta bere erdal sorterrian, nola zegoen lurretan hainbeste euskara? Toponimiaren honek bere bakarrean eta taldean egindako lan gotorrak ekarri zituen: Iruñerria (1984, 1985, 1994), Zendea ezberdinak (Zizur, 1986; Galar, 1987; Oltza, 1989, Antsoain, 1992), Elortzibarra (1990), Burlata (1991), Lizarra (1998), etab.

Lekuari lotutako izendegi xehearekin batera, Nafarroako herrien izen nagusiak eta euskal izendegiak jasandako aldakuntza gutxi-asko bortxatuek ere arduratu zuten Jimeno Jurio: santu-izenak leku-izen bilakatu zirenekoa eta, alderantziz, ermiten euskal izenena (1985), euskarazko eta erromantzeko herri-izen nafarrak (1986), edo -ain atzizkidunak (1986), zenbait herri-izen jakini buruzko txostenak (Lizarra eta Atarrabia, 1988; Arquetta/Los Arcos, 1990, 1994). Interesgarriak izan dira, eta gida-eginkizuna izan dute, gainera, leku-izendegi inkestarako oharrek (1988) edo alor honetan abian ziren edo burututako lanen berriemateek (1991).

Horrekin guztiarekin batera, euskararen presentzia toponimikotik harago joan nahi izan du Jimenoren ikerkuntzak: hizkuntzaren erabilpen historiko mintzatuak ere atzeman nahi izan ditu, herri, eskualde eta Nafarroa osoan. Ahalegin horren emaitza eta sintesiak izan ziren, alde batetik, Iruñeri buruzko obra, *Historia de Pamplona y de sus lenguas* (1995), eta, bestetik, *Navarra. Historia del Euskera* (1997). Biak ere aurreko urteetako fruitu zirenak, izan ere hainbat eskualde eta herri aztertutik bai-

tzeuzkan lehendik: Artaxoa (1969, 1987), Urraul Goiti (1991), Galipentzu, Aibar eta Agoitz (1992), Zaraitzu (1993), Allin Ibarra (1994), Eguesibarra (1996) eta berezikiago behin eta berriz Iruñea bera (1994, 1995, 1996). Euskararekin loturiko zenbait pertsonaia ere gogoan izan du: Juan de Amendux, c. 1540-1580 (1996), Juan de Beriain, 1566-1633 (1988), Aita Jose Moret (1993).

Ez da, noski, agortzen hor Jimeno Jurio-ren obra, baina iradokitzen dute esandakoek haren interes nagusienak nondik nora joan ziren. Obra osoak ez du balio bera, eta ez dira parekatu behar hedapen-gogoz egindako zenbait artikulua eta aldizkari edo liburu jasoagoetarako idatzitakoa. Zein berritasun ekarri digu autoreak bere obran, ikertutakoa erabat berria duelako nahiz ikuspuntu berriren batetik begiratu delako?

Lehen mailan jarri behar harko genuke Nafarroako toponimian egindako ikerkuntza, eta horren paretsuan, oro har, Herrialde horretako euskararen historia sozio-geografikoari eskaini diona. Ondoren datoz, Erreinu Zaharreko historia orokorrari eta gai monografiko batzuei eskainitakoak (Orreaga, Amaiur, etab.).

Nafarroa bere gizon-emakumeekin maite izan du Jimenok, eta bere ibilera etnografikoetan jaso zizkigun hainbat izengabeko jenderen bizitza eta berauen herriak, banan-banan (tokiko historia eta izaera); agian, batez ere lekukotasunaren balioak ditu sail etnografikoan bildutakoak, eta bilduma hain zabala izaki, inork gutxik erakuts lezake Nafarroan halako aberastasunik.

Euskaraz ez du idatzi, baina, zer esanik ez, hizkuntza honen alde egindakoak miresmena eta esker ona merezi ditu, eta hau esatean hizkuntza baldintza pertsonal bertsuetan jardundako beste nafar bat gogoratuko nuke: Arturo Campión. Azken buruan, Nafarroako hizkuntzekiko oroimen berri batez jantzi gaitu Jimeno Juriok.

N

Satrustegi-ren obra

Eskura ditudan albisteen arabera, Jose Mari Satrustegi eta Jimeno Jurio data oso hurbiletan hasi ziren idazten: Satrustegi (1956: *Boletín RSBAP*), Jimeno (1963: *Ruta Jacobea*). Testuinguru kultural berean, hortaz.

Lau hamarkada ongi pasatuak bete ditu Satrustegik bere kultur lanean (1955-2003); gehienbat euskaraz eta hainbatetan erdaraz ere. Ikusi dugu gazterik heldu zela kultur Erakundeetan lekua irabaztera; bestalde, berehala aitortu zitzaion euskal munduan Nafarroaren ordezkaritza moralare (1957, 1963, 1969...). Geroztik, testuinguru horretan beraietan zegozkion eginbeharrak betetzen saiatu zen, eta bere baitako zaletasunek eskatzen zizkieten ekimen eta ikerlanak garatzen (euskalartza, etnografia, literatura). Etenik gabe idatzi zuen, urte guztietan eman zuen argitara zerbait (1976tik aitzina bi hilabetez behin ikerlanen bat?).

Oro har, nabaria da nola erakunde-antolamenduetako erantzukizunen ardura eman ohi zitzaion, hautatuta (Euskaltzaindia) edo izendaturik (Foru Aldundia). Bestalde, saiatu zen harreman sozio-kulturalak zaintzen eta komunitate zientifikoan ezaupideak egiten eta adiskidetasunak zaintzen.

Liburu-liburuxkatan 22 obra zenbaitu dizkiogu Satrustegiri: horietako bost gaztelaniaz daude (kasu batean bere jatorrizko euskarazkotik itzulita); gainerakoak, euskaraz. Liburuok ez dira beti ikerlanak izan, eta badaude literatur idazkiak direnak ere (*Ekaitza* eleberria, esaterako: 1975), edo haurrentzako pentsatuak (esateko, *Ipui miresgarriak*, 1980; *Axelko eta Otsoko*, 1983). Oro har, liburuak ez dira argitalpen mardulak izan, eta badira batzuk dibulgazio-asmoa izan dutenak.

Argitalpen hauetan Satrustegiren beste interes bat ere ageri da, baliozko agiri edo idazki zahar argitaragabeak berreskuratzearena alegia. Horrela egin zuen Bordel bertsolariaren liburua paratu zuenean (1965), eta kezka bera ageri da ondoko urteetako lan solte askotan: *Tapia Perurena* (1985), *Olasagarre* (1989), edo

testu zaharragoekin: 1619ko bertsoak (1960), nexka gerlariaren erromantzea (1972), Juan de Amendux-en erosta (1975), Burundako Ordenantzak (1982), Goizuetako Udalarenak (1996), Olaibarko bertso paperak (2000). Zaletasun honek jota, *Euskal testu zabarrak* deritzan proiektua aipatu behar da batik bat hemen: lehen liburuki aberatsa atera zion Euskaltzaindiak, hain zuzen izenburu horrekintxe (1987: 364 or.).

Aldizkarietako Satrustegirena ere, Jimenoren kasuan bezala, bi mailatakoa izan da: hedapen-lanari zegokiona (*Zeruko Argia*, *Diario de Navarra*: hiru urtez asteroko lan bat; edo *Príncipe de Viana*-ren euskal orrian, adibidez) eta ikerkuntzako aldizkariena. Azken hauetara gatzela, zerrenda zabala osatzen dute Satrustegiren lanen bat jaso zutenek; hamabosten bat aldizkari, behintzat, kontatu ditugu, eta dagoeneko zenbait dizkiogun lanak 148 dira (ez, noski, denak, baina bai aldizkari berezietako gehienak bederen): Euskera da lehena, 45 lanekin gutxienez (1961-2000), *Fontes Linguae Vasconum* 31 (1969-1998), *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra* 21 (1969-1992), *Egan* 18 (1983-2000), *Boletín RSBAP* 10 (1956-1992), *ASJU* 8 (1977-1993), *Príncipe de Viana* 5 (1960-1993), *Jakin* 5 (1972-2003), *RIEV* 2 (1984-1986), *Senex* 2 (1994-1996), *Oihenart* 1 (1985), eta begiratu ezin izan ditugunak: *Luzaide*, *Gaceta Médica de Bilbao*, etab. Aldizkari berezietako artikulugintza honen albisterik zabalenak Sancho el Sabio Fundazioko eta KMren katalogoetan topa daitezke: lehenengoan, adibidez, 199 idazlan ezberdin ageri dira Satrustegirenak, eta segurua da zenbait jaso gabe dagoela oraindik. Aldizkari bakoitzaren nortasunak eta berariazko gai-alorrak iradokitzen digute zertaz ari zen Satrustegi haien orrialdeetan, eta gehienetan baita egin behar zuen hizkuntza hautapena zein izan zitekeen. *Euskera* edo *Jakin*-en euskaraz idatzi zuen, noski, eta *Cuadernos de Etnología*-n (1996), e.b., gaztelaniaz, nahiz eta ezagutzen dugun azken honetan euskaraz idatzitako lan bat ere (1996).

Euskera aldizkariaren orrialdeetan testu anitz bada Satrustegik Akademiako Idazkari gisara emandakoa. Ageri denez, horrelakoak gogoan hartu gabe, 45 lan zenbatu ahal izan dizkiogu aldizkari ofizial horretan, lehenengoa 1961ean eman zuenetik heriotza arte. Bistan da, denak ere euskararen inguruko gaiez oratuak eta, berezikiago, kide zen Euskaltzaindiko Batzordeetako azterkizunak landuz: bertsolariak, hiztegi herritarra, ziza eta ahaide eta pertsona-izenak, dialektologia (zenbait herritako euskara: Luzaide, Arakil), kultur pertsonaiak. *ASJU* aldizkarian ere euskara izan zuen aztergaitzat, noski, testu zahar argitaragabeak kaleratuz (1977-1993), edo herriren bateko euskara aurkeztuz (Zugarramurdi, Luzaide).

Gai etnografikoak, ia osorik, Iruñeko aldizkari handietan eman zituen, *Príncipe de Viana*-n eta ugariago, aipatutako *Cuadernos*-en. Erabilitako gaiak hauek izan ziren: bertsoak (1619), mugaldekoko historia erlijiosoa (Luzaide), Urdiango deskribapen etnografikoa, Von Schack Kondearen bidaia (1858), Manezaundiren biografia kristau-aurreko tradizioak, estelak, betidaniko teknologiak, medikuntza herritarra, erritoak, etab.

Donostiako bi aldizkaritan utzi du Satrustegik bere lan-multzo bat, *Boletín de la RSBAP*-en eta *Egan*-en. Lehen urratsak ematen ari zelarik aurkitu zuen aterpea lehenengo horretan (1956-1967), eta buletinean emandako hamar lanen artean daude Bordelen biografia, 1564eko erosta, Luzaideri buruzko oharra, etab. *Egan*-era literaturari buruzkoak bidali zituen: azken urteetakoak gogoratuz aipagarriak dira ipuinei dagozkienak (1985, 1995) eta Miranderen gutunak (1984).

Satrustegiren idazle-bidean gogoraztekoa da, iragan urrunagokoen azterketa biografikoen ondoan (Pedro Atondo exorzista, 1984; Juan de Amendux, 1975; Esteban Adoain, 1980; Pedro Agramont, 1996; J. Frantzisko Aizkibel, 1979, 1998),

nolako arreta jarri zuen hilberrien albisteak ematen; jeneralean, lan laburrak dira baina sarritan ia bakarrak ere bai beroriei buruz. Honelakoan artean eman behar ditugu ondokoen berriemateok: Juan Goiakoetxea Zabalo (1973), Pedro Diez de Ultzurrun apaiza (1977), Aingeru Irigarai (1983, 1999), Norbert Tauer (1983), Aita Damaso Intzakoa (1986), Bonaventura Oierregikoa (1986), Jose Estornes Lasa (1987), Jose Agerre (1989), Migel J. Urmeneta (1988, 1989), Martzelino Garde (1990), Pedro Diez de Ultzurrun sendagilea (1994), Jose Maria Azpiroz (1998), Bernardo Estornes Lasa (1999), Alexander Tapia (2000). Ikusten denez, ia denak ere idazle nafarrak eta gehienak Euskaltzaindiarekin zerikusirik zutenak. Jakitun eza-gun batzuen berriemaile ere izan zen Satrustegi gure Akademian, hala nola: Nils M. Holmer (1994), Julio Caro Baroja (1995). Bestalde, K. Mitxelenaren paperetatik Fontesen jasotakoak baliozkoak izanen dira euskalaritzaren historia osatzeko.

Bizien arteko harremanetan aipa ditzagun bi euskaltzain berriren sarrera-hitzaldiei egindako harrera-agurra eta erantzuna: Henrike Knörr-ena (1978) eta Frantzisko Ondarrarena (1981).

Aipatutako datuetatik ondoriorik ere atera daiteke: Satrustegi batez ere euskararen *corpus*-az arduratu zen, historikoaz eta oraingoaz, ia beti testuen eta bildutakoaren barne-analisi filologikoak egiten ibili gabe, gehiago aztergaiak salbatu eta ikertzaileen eskuera jartzen. Inoiz lekuko zaharren artean pitxi preziazurik ere aurkeztu zigun. Ugariak izan dira etnoantropologiatik egin digun ekarria, eta ematen du horixe izan zela bereagotzat zeukan alorra. Inoiz testu literariorik ere ekoizten saiatu zen, baina badirudi ez dela hori izango utzi digun herentziarik estimatuena. Euskalgintzako aldizkari eta Erakundeetan betetako zerbitzuek hainbat ordu lapurtu zioten, betiere ikertzailekomunitatearen mesedetan, eta gure esker ona ongi irabazita du Satrustegik.

N

Azken begiratua

Aztertu ditugun bi kasu intelektual hauetan, nabaria da ekointzikakoaren konplexutasuna, eta bi obra osoekiko juzku kritikoa ez dago nornahiren esku; kritikariek alor ezberdinetako adituak izan beharko lukete. Bestalde, idazleonek lan burutu berria premiazko perspektiba historikoan behatu ahal izateko denbora beharko da oraindik, azken buruan bizi izan duten garaiko historia kulturalaren barruan begiratu beharko baitira bien lanak (1960-2000), testuinguruko baldintza eta eskueran izandako baliabideak gogoan ditugula, ukitutako alorretan lehendik genekarrena eta ondoren jaiotzen ari dena, biak, aintzakotzat hartuta. Bego, bada, bere sasoirako analisi kritiko hori.

Nafarroako XX. mendeko bigarren erdi-aldiko kulturaren ezagumendua nahitaez ageri zaigu lotuta bi ikertzaile hauen historia pertsonalari, eta Jimenoren kasuan ezagutza-berritasun zabalago batekin, esango nuke. Satrustegik, berriz, garai zail eta hobeagoetan Nafarroako euskararen bandera bere gaurkotasunean goraki erakutsi du (frankismoan zirrikituak zabalduz, lehen frankismo-ondoko aldakuntzan parte hartuz, geroago premiazko protesta-hitza esanez).

Bete duten jarduera, luzaro aterpe instituzional eskasekoa izan da, eta sakrifizio pertsonal handikoa. Lehenago batean, Unibertsitaterik gabe, euskal komunitate zientifikoak bizi izandako egoera bertsuan aritu dira, kasik erretiroa hartzeko ordua iritsi zitzaizen arte. Eta horra paradoxa: azken heldutasun horretantxe zela gidatu ahal izan du Jimenok bere obramultzorik emankorrena, eta, uste dudanez, iraunkorrena ere.

Zalantzarik gabe, politika arin et urduriaren aldarreen ondoan, kulturaren iraupen-indarra erakutsi digute bi ikertzaile nafar hauek, eta gerorako itxaropen-harrobi berria sortu eta erakutsi dute Nafarroan. Ez da gutxi.

Lana, parte on batez, oso barreiatuta geratu zaie bie. Aldizkarietan sakabanutako hori ez da izango dena balio be-

rekoa, baina idazlanen antologia egoki baten edizioa ongi etorriko litzazieke gaurko Nafarroa eta Euskal Herri osoari. Justiazkoa izango litzateke halako bizi-oparia egin diguten Jose Mari Jimeno Jurio eta Jose Mari Satrustegi-rekin dugun zorra nolabait kitatzen hasteko.

NOTAS

¹ *Iturriak*. Lan honetarako erabilitako iturriak bizpahiru gisatakoak izan dira: a) Lehendik argitara emanak, b) Internet-en bidez lor zitezkeenak, eta c) Familiartekoen lekukotasunak. Lehenengoan artean dago Jimeno Jurio-ri buruzkoa: JIMENO ARANGUREN, R. (1998): *José María Jimeno Jurío. Manuel Lekuona Saria*. Donostia: Eusko Ikaskuntza. Jimeno-ren kasuan, oinarriko argibide guztiak hor daude, bio-bibliografia oso batekin, eta falta zirenak Jimeno Aranguren berak (hilberriaren semeak) osatu dizkit. Eskerrak, bada, erraztasun horregatik. Satrustegi Zubeldiaz, ordea, ez dago horrelakorik argitara emanda, eta kasu honetan Internet-era eta Euskal Herriko liburuzainengana jo behar izan dut, batez ere Euskaltzaindiko Azkue Bibliotekara (Josune Olabarria andrea) eta Sancho el Sabio Fundazioko Liburutegira (Carmen Gómez andrea), ahal zena saretik jasoz eta bestelakoa harremanen bidez osatuz. Xehetasun pertsonal batzuetarako Euskaltzaindiko Amaia Okariz eta Gema Insausti ere tartean izan ditut, laguntzen. Azkenik, Satrustegi-ren familiartean ere jaso dut albisterik (Pilar Satrustegi arreba eta Marivi Betelu iloba). Denei nire esker beroa, hori guztia gabe ezingo bainuen burutu albiste biografiko hau. Internet-en begira bitez: Azkue Bibliotekako katalogoa (www.euskaltzaindia.net), Sancho el Sabio Fundaziokoa (www.fsancho-sabio.es) eta UEU-ren zerbitzua gogoan hartzekoa da, euskal lan zientifiko guztiak bildu nahi dituelako (www.inguma.org). Beste bibliografiarik ere egon da tartean, baina oraingoz bego horretan adierazi beharreko hau.